

TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNDE KARŞILIKLI ÜST DÜZEY ZİYARETLER: (1923-2014)

Muhammed BERDİBEK*

Öz

Neredeyse 20'nci yüzyıl boyunca, Türk dış politika aktörleri güvenlik ve ekonomi gibi zorunlu durumlar haricinde Ortadoğu ülkeleri ile temaslarını azaltma yolunda çabalar göstermişlerdir. Ortadoğu'ya özellikle Araplara yönelik negatif algılar sebebiyle, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. 2000 sonrası dönemde, bu durum ciddi bir şekilde sorgulanmış ve Ortadoğu'yla ilişkiler yeniden yapılandırılmıştır. Bu, Türkiye-Ortadoğu ülkeleri arasındaki üst düzey ziyaretlerine doğrudan yansımıştır. Uluslararası ilişkilerde ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından üst düzey ziyaretler önemli gösterge olabilmektedir. Karşılıklı üst düzey ziyaretler, iki veya daha fazla ülke arasındaki olumlu ilişkiyi gösterirken diğer taraftan bu ziyaretleri gerçekleştiren ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde etkinliğini ve aktivizmini göstermektedir. Özellikle 2002 sonrası dönemde lider ziyaretlerinin veri analizinin yapılması ve değerlendirilmesi Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerinde etkinliğini göstermesi açısından önemli görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu makalede, 1923'ten 2002'ye kadar olan dönemde Cumhurbaşkanı ve Başbakanların Ortadoğu'ya yönelik karşılıklı ziyaretlerinin değerlendirilmesi, bunların 2002 sonrası dönemdeki üst düzey ziyaretler ile kıyaslanması Türkiye Ortadoğu ilişkilerinin boyutunun anlaşılması açısından önemli bir çıkış noktası oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yurtdışı Ziyaretler, Ortadoğu, Üst Düzey Ziyaretler, Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, Türk Dış Politikası

THE MUTUAL HIGH-LEVEL VISITS IN TURKEY-THE MIDDLE EAST RELATIONS: (1923-2014)

Abstract

Nearly all the 20th century, Turkish foreign policy actors, with the exception of obligatory conditions like security and economic reasons tried to reduce the contact with the Middle East. There has not been significant progress has not been realized in Turkey's Middle East policy because of negative perceptions of Middle East, especially toward Arabs. In the period after 2000, this case was questioned seriously and Middle East relations were restructured. This is directly reflected in the high-level mutual visits to Turkey and the Middle East. The leader's visits in terms of showing the size of the relationship in international relations can be an important indicator. Exchange of high level visits, show a positive relationship between two or more countries. In the other hand, the sevisits demonstrate the regional and global affects and an activism. Especially after 2002 period, the construction of data analysis and evaluation of the

* Ankara Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi

visit leader is seen as important to show the effectiveness of Turkey's Middle East relations. In this context, in this article, Presidents and Prime Ministers of high-level mutual visits in the Middle East from 1923 until 2002 will be evaluated and compared with the post-2002 period. The evolution and comparison of the sevisits will be an important starting point for understanding the dimensions of the relationships.

Keywords: Foreign Visits, Middle East, High-level visits, Turkey-Middle East Relations, Turkish Foreign Policy

Giriş

Ortadoğu'da yaşanan her gelişme dolaylı veya doğrudan etkileri nedeniyle Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bunda hem coğrafi yakınlık hem de tarihi ve kültürel birlikteliğin rolü oldukça büyüktür; fakat neredeyse yirminci yüzyılın tamamında Türk dış politika yürütücüleri zorunlu durumlar (güvenlik ve ekonomik meseleler) dışında bu bölge ile temaslarını azaltma konusunda çabalar göstermişlerdir. Ortadoğu'ya özellikle Araplara yönelik tarihsel ve kültürel anlamdaki negatif algılardan dolayı, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında kayda değer bir ilerleme gerçekleşmemiştir. 1950 ve 1980 sonrası dönemde iki kez Ortadoğu'yla ilişkiler yeniden kurulmaya çalışılmış; fakat hem Türkiye'nin Ortadoğu devletleri nezdinde "Batıların sözcüsü" olarak algılanması hem de Türkiye-Suriye ve Türkiye-İrak arasında güvenlik ve su sorunlarından dolayı önemli bir sonuç alınamamıştır. Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde asıl ivme 2000 sonrası süreçte yaşanmaya başlanmıştır. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in gerçekleştirdiği Suriye ziyareti, Türkiye-Suriye ilişkilerinde yeni bir dönemin ilk adımlarından birini oluşturmuştur. 2002'de Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan, 2007'de ise Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasından sonra Cumhurbaşkanı ve Başbakan düzeyinde Ortadoğu ziyaretlerinin sayısında ciddi bir dönüşüm yaşanmış, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasında karşılıklı üst düzey ziyaretleri ivme kazanmıştır.

Uluslararası ilişkilerde ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından üst düzey ziyaretler önemli gösterge olabilmektedir. Karşılıklı üst düzey ziyaretler, bir taraftan iki veya daha fazla ülke hükümetleri arasındaki olumlu ilişkiyi gösterirken diğer taraftanda bu ziyaretleri gerçekleştiren ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde etkinliğini ve aktivizmini göstermektedir. Özellikle 2002 sonrası dönemde Türkiye-Ortadoğu ülkeleri arasındaki üst düzey ziyaretlerinin veri analizinin yapılması ve değerlendirilmesi Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerinde etkinliğini göstermesi açısından önemli görülmektedir. Bu bağlamda, 1923'ten 2002'ye kadar Cumhurbaşkanlarının ve Başbakanların Ortadoğu'ya yönelik karşılıklı üst düzey ziyaretlerinin değerlendirilmesi, 2002 sonrası dönem ile kıyaslanması ilişkilerin boyutunun anlaşılması için önemli bir çıkış noktası oluşturacaktır.

Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

Söz konusu analizi yapmadan önce, bu çalışmanın temel düzlemini oluşturan Ortadoğu'nun kavramsal tanımı ve kapsadığı alana ilişkin bazı noktalara değinmek faydalı olacaktır. Ortadoğu kavramı ilk defa Amerikalı Stratejist ve Jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan tarafından 1902 yılında yayınlanan “*The Persian Gulf and International Relations* (Fars Körfezi ve Uluslararası İlişkiler)”¹ adlı çalışmada kullanılmıştır. Daha sonra “1909 yılında Angus Hamilton tarafından yayımlanan “*The Problem of Middle East* (Ortadoğu'nun Problemi)” adlı kitap ile bilim dünyasında yaygınlık kazanmıştır.² Bu kavram, daha sonra yine stratejik nitelik olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere tarafından “Middle East Commande” (Ortadoğu Kumandanlığı) şeklinde kullanılmış ve uluslararası ilişkilerde yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştır.

Ortadoğu kavramı yaygınlık kazandıktan sonra, Ortadoğu'nun nerede başlayıp nerede bittiği üzerine birçok görüş ortaya atılmıştır. Alfred Thayer Mahan, Ortadoğu terimini kullanırken, Basra Körfezi ve Süveyş bölgesinin stratejik değerine önem vermek istemiş ve bu bölgenin Orta Asya'dan ayrı olarak ele alınmasını amaçlamıştır.³ Davutoğlu'na göre Ortadoğu, Mahan tarafından ortaya konan ve deniz ticareti için önem taşıyan Arabistan ile Hint yarımadaları arasındaki bölgeyi karşılamak için kullanılmıştır. Bugünkü Basra körfezi merkezli olan bu bölge tanımlaması da fiziki özelliklerden çok stratejik özelliklere atıfta bulunmaktadır.⁴ Daha sonraki kullanımlarda, bazı siyaset bilimci ve araştırmacılar, Ortadoğu'yu dar anlamıyla, Arap Yarımadası (Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn, Kuveyt, Katar) Bilad-i Şam (Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan, İsrail, Filistin Özerk Yönetimi, Mısır), Irak ve İran'ı kapsayacak şekilde kabul etmektedir. Bazıları ise Ortadoğu'yu en geniş anlamıyla batıda Fas'tan başlayarak doğuda Afganistan ve Pakistan'a; kuzeyde ise Türkiye'den başlayarak güneyde Etiyopya'ya kadar uzanan coğrafi bölgeyi kapsayacak şekilde ele almaktadır.

Bu çalışmada, tarihi ve kültürel açıdan hem yakın hem de aktif bir şekilde ilişki kurulan devletler hedeflendiğinden Ortadoğu kapsamında; Irak, İran, Suriye, Filistin, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Mısır, Libya, Tunus, Umman, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir ve Fas bölgeleri ele alınmıştır. İster dar anlamıyla, ister geniş anlamıyla olsun tarihin başlangıcından bu yana medeniyetlerin beşiği ve

¹ Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, Oxford University Press, Oxford 1965, s. 9

² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre yayınları, İstanbul, 2002, s.15

³ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu'yu Tanımlamak*, Tarih Bilinci sayı 13-14, s. 14

⁴ Davutoğlu, s.130

medeniyetler arasında önemli kavşak noktası olarak kabul edilen bu bölge “sanayi devrimi hariç tutulacak olursa-dünya tarihini en çok etkileyen gelişme ve değişmelerin görüldüğü bir bölge haline getirmiştir. Bu sebeple dünya hâkimiyetine yönelmek isteyen her devlet için Ortadoğu hâkimiyeti en önemli ve vazgeçilmez bir adım olmuştur.⁵

Nitekim dünya hâkimiyetine yönelmek için pek çok ülke bu bölgeye seferler düzenlemiş; bölgeyi hâkimiyetleri altına almak istemiştir. Osmanlı Devleti, 1517’deki Yavuz Sultan Selim’in Suriye-Mısır seferinden sonra, başta Mısır olmak üzere, zamanla yapılan diğer fetihler ile birlikte, Mağrip, Hicaz ve Yemen’e kadar ulaşan alanlarda hükmetmeye başlamış ve 1570’lerden sonra Ceziretü-l Arab topraklarının tamamı Osmanlı toprağı olmuştur.⁶ Osmanlı’nın Ortadoğu bölgesi hâkimiyeti, bölgedeki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanma tarihlerine göre 300 ila 400 yıl arasında sürmüş ve bu fiili durumu Birinci Dünya Savaşı ve sonraki gelişmeler sonucunda ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti ile son bulmuştur.

Yeni dönemin dış politika yürütücüleri; batılılaşma, modernleşme vb. gelişmeleri Türk dış politikasının merkezine yerleştirmiş; halifelüğün ilga edilmesi ve harf inkılabının yapılmasıyla tarihi, coğrafi ve kültürel anlamda doğal parçası olduğu Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. “Türkiye, Türk milliyetçiliği yoluyla ulus devletini kurma mücadelesi içinde bulunduğu sırada ve ulus devletini kurduktan sonra temel ideolojisi gereği yüzünü Batıya döndü ve uzun süre başta Arap devletleri olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle sınırlı ilişkilerle yetinmeyi yeğlemiştir.”⁷ Bunun yanında, Arapların Şerif Hüseyin komutasında Osmanlı devletini arkadan vurduğu iddiası, İttihat Terakki’nin Araplara yönelik politikaları ve milliyetçilik dalgası, karşılıklı önyargıların oluşmasına sebep olmuştur. Bu algılama biçimi oryantalist söylemlerle birleşmiş, “Türkiye’nin bölgenin kültürüne siyasetine ve iç dengelerine yabancılaşması, hatta bir ölçüde kopuşu bölgedeki değişmelerin ritmini yakalama imkânını yok etmiş ve Arap imajı ile ilgili oluşan genel ön kabuller dış politika yapımının merkezine yerleşmiştir.”⁸ Bu durum Soğuk Savaş döneminde, Türkiye’nin batılı devletlere daha yakın durması, bölgesel ve küresel tercihlerini bu devletlere yakın kullanması Ortadoğu ülkeleri nezdinde olumsuz karşılanmış ve önyargıların pekişmesini sağlamıştır.

⁵ Davutoğlu, s.130

⁶ Zekeriya Kurşun *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, Klasik, İstanbul,2005, s.307

⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu ile İlişkiler” Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.s. 194–197.

⁸ Davutoğlu, s.130.

Fakat “Türkiye’nin seçimi ne denli Avrupa’ya yönelik olursa olsun konumlanışı dolayısıyla Orta Doğu ülkeleriyle sınır komşusuydu... Bu sabit ve değişmez etken Türkiye’yi daha kuruluşundan itibaren komşu ülkelerle ortak sorunlar ve konular üzerinde ilişki kurmaya zorladı.”⁹ 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan Ortadoğu ile yakınlaşma süreci, samimiyet yoksunluğu ve inandırıcılık eksikliği gibi algılamalardan dolayı başarıya ulaşamamıştır. 2000’li yıllarda bu durumu onarma ve imaj sunumunu yeniden yapılandırma amacıyla Türkiye, sahip olduğu medeniyet ve kültür birikimi ve demokrasi tecrübesi gibi unsurlarla birleştirilip Ortadoğu’yla ilişkileri tekrar gözden geçirmiştir. Bu sebeple, birçok noktada olduğu gibi üst düzey ziyaretlerin sayısında çok ciddi bir oranda artış görülmeye başlanmıştır.

Türkiye-Ortadoğu Karşılıklı Lider Ziyaretleri(1923-2000)

Türkiye Cumhuriyetin kurulduğu 29 Ekim 1923’ten Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüne kadar geçen sürede Cumhurbaşkanlığı düzeyinde hiçbir yurtdışı ziyareti yapılmamıştır. Bölünme korkusu veya Sevr sendromu olarak adlandırılan psikolojik durum neticesinde daha çok iç politikaya eğilim gösterilmiştir. Ancak Türkiye’ye, daha çok kültürel ve tarihi bakımdan ilişkili olduğu devletler olmak üzere Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı düzeyinde toplam 38 kez ziyaret gerçekleştirilmiştir. (Bkz. Tablo 1)

⁹ Fırat, s.194–197.

(Tablo 1)1923-1938 Yıllarında Konuk Edilen Devlet Adamları¹⁰

Ülke	Devlet Adanı	Tarih
Afganistan	Kral	01.06.1928
S.S.C.B	Dışışleri Bakan Yardımcısı	16.12.1929
Macaristan	Dışışleri Bakanı	24.03.1930
İngiltere	Irak Komiseri	06.10.1930
Macaristan	Başbakan	28.10.1930
Yunanistan	Başbakanı-Dışışleri bkanı	27-0.1930
Japonya	Prens	13.01.1931
Irak	Kral	6-8.07.931
Irak	Başbakan	31.12.1931
Bulgaristan	Başbakan	02.12.1931
S.S.C.B	Dışışleri Bakanı	27.10.1932
İran	Dışışleri Bakanı	27.10.1932
A.B.D	Genelkurmay Başkanı	27-29.09. 1932
Irak	Kral	12.06.1932
Yunanistan	Başbakan, Dışışleri Bakanı,	10-9.1933
Yugoslavya	Kral	04.11.1933
Romanya	Dışışleri Bakanı	15.10.1933
Macaristan	Başbakan ve Dışışleri Bakanı	21.11.1933
Yugoslavya	Dışışleri Bakanı	18.04.1934
İran	Şah	14.06-02.17.1934
İsveç	Veliht	03.06.1934
Romanya	Dışışleri Bakanı	28.10.1934
Afganistan	Dışışleri Bakanı	06.01.1936
İngiltere	Kral	04.09.1936
Irak	Dışışleri Bakanı	07.09.1936
Yugoslavya	Devlet Başkanı	27-31.10.1936
Afganistan	Harbiye Bakanı	01.10.1936
Alman	İktisat Bakanı	18.11.1936
Romanya	Dışışleri Bakanı	17.03.1937
Irak	Dışışleri Bakanı	27.04.1937
Ürdün	Emir Abdullah	31.05-06.06.1937
İran	Dışışleri Bakanı	09.09.1937
Yunanistan	Başbakanı	27.11.1937
Romanya	Başbakan	28.11.1937
Yugoslavya	Savaş Bakanı	21.04.1905
Romanya	Kral	18-20.06. 1938

¹⁰ Dönemin gazete arşivleri üzerinden yapılan taramalarda ve ayrıca çalışmalardan derlenmiştir. Mehmet Okur, "Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 79-88, <http://www.isteataturk.com/haber/3475/ataturk-tarafından-yabancı-devlet-başkanlarına-verilen-hediyeler>

Türkiye’yi resmi anlamda ilk kez 1928’de Afganistan Kralı Amanullah Han tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretin ardından pek çok ülke lideri ve devlet adamı Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere, Irak, İran ve Ürdün gibi farklı Ortadoğu ülkelerinden toplam 9 Türkiye ziyareti gerçekleştirilmiştir. Bu, toplam ziyaretlerin ortalama oranının yüzde 25’ine tekabül etmektedir. Söz konusu ziyaretlerin genel çerçevesi daha çok askeri ve güvenlik odaklı olduğundan Türkiye ile Ortadoğu toplumları arasında kültürel-sosyal ve ekonomik iş birliğine dönüşmemiştir. Fakat her halükarda, bu ziyaretler Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile ilişki kurmayı ve geliştirmeyi tercih ettiklerini göstermesi açısından olumlu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk’ten Ahmet Necdet Sezer’in son dönemine kadar (1923-2007) Türkiye Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanlarının yurtdışı ziyaretleri ve yabancı devlet adamlarının Türkiye ziyaretleri incelendiğinde; yabancı ülkelere Türkiye’ye üst düzeyde 663 ziyaret yapılırken, aynı dönemde Cumhurbaşkanlarının 287 ziyaret gerçekleştirdiği görülmektedir. (Bkz. Tablo 2) 1938-1950 arasında yapılan tek ülke ziyareti, İsmet İnönü’nün Mısır (1950) ziyareti olmuştur. 1950 yılından sonra Türkiye’nin dışı açılım politikaları neticesinde Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Fakat gerek Türkiye iç politikasında yaşanan problemler ve gerekse de Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri nezdindeki negatif imajı neticesinde karşılıklı üst düzey ziyaretlerde ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. 1950 sonrası dönemden 2002 dönemine kadar, Cumhurbaşkanlığı yapan Celal Bayar 13, Cemal Gürsel 1, Cevdet Sunay 15, Fahri Korutürk 4, Kenan Evren 23, Turgut Özal 29, Süleyman Demirel 57, Ahmet Necdet Sezer 37 ülke ziyareti gerçekleştirmiştir. Genel toplamda ise Cumhurbaşkanları dünyadaki 194 ülkenin 79’una toplam 287 defa ziyarette bulunmuştur. Bu doğrultuda, inişli çıkışlı olmasına rağmen Türkiye’ye dünyanın çeşitli ülkelerinden 642 kez üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir. (Bkz. Tablo 2)

(Tablo 2) Cumhurbaşkanlarının Yurtdışı Ziyaret Sayısı ve Yurtdışından Gelen Lider Ziyareti Sayısı¹¹

Cumhurbaşkanı	Yurtdışı	Gelen Devlet
Mustafa Kemal	-	25
İsmet İnönü	1	5
Celal Bayar	17	38
Cemal Gürsel	1	14
Cevdet Sunay	17	48
Fahri Korutürk	5	31
Kenan Evren	32	55
Turgut Özal	40	40
Süleyman Demirel	125	229
Ahmet Necdet Sezer	49	154

Cumhurbaşkanlarının, 1950-2002 tarihleri arasındaki Ortadoğu ülke ziyaretlerinde en çok tercih ettikleri ülkenin İran olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemin Cumhurbaşkanlarından Kenan Evren ve Cemal Gürsel hariç olmak üzere İran, en az iki kez ziyaret edilmiştir. Cumhurbaşkanları Celal Bayar 3, Fahri Korutürk 2, Turgut Özal 2, Süleyman Demirel 3, Ahmet Necdet Sezer 2 kez İran'ı ziyaret etmişlerdir. İran ve Türkiye ilişkilerinde, güvenlik ve ekonomik gerekçelerin önemli olsa da özellikle 1950-1980 arası dönemde iki ülkenin temel konumlanışı batılılaşma ve modernleşme ekseninde değerlendirildiği için söz konusu ziyaretler anlamlı görünmektedir. Bunun yanında, milliyetçi hareketler, negatif Arap algıları iki ülkeyi birbirleriyle yakın ilişkiye zorladıklarını kanıtlamaktadır. Daha sonraki dönemde ise, söz konusu ilişkiler ve ziyaretler daha çok ekonomik ve güvenlik eksenli ortak çıkarlar etrafından şekillenmiştir.

1950 ila 1980 arasındaki sekiz İran ülke ziyaretinin dışında, İsmet İnönü Mısır(1950), Celal Bayar Ürdün (1955), Irak(1955) Adnan Menderes Suriye (1955), Lübnan (1955) ve Fahri Korutürk Irak (1976) gibi sınırlı sayıda Ortadoğu ülke ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.¹² Fakat bu dönemde “Batı çıkarlarını korumak adına bölgesel düzeyde savunma örgütü kurma ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini bu çerçevede geliştirme isteği Batı emperyalizmine karşı yürütülen mücadele sonucunda bağımsızlıklarını kazanan Arap devletlerince

¹¹ Gül 7 Yıl Daha Kalırsa 'Baba'nın Rekorunu Kıracak,

<http://www.haber7.com/siyaset/haber/590567-gul-7-yil-daha-kalirsa-babanin-rekorunu-kiracak> (Son Erişim 11.02.2015)

¹² Söz konusu görüşmelerin temel odak noktası Bağdat Paketi ve güvenlik konuları ile kısıtlı kalmıştır. Bkz“Cumhurbaşkanı yarın Irak'a gidiyor”, Milliyet, 25.04.1976, “Bayar’ın Ürdün Seyahati Dün Resmen Açıklandı”, Milliyet 21.08.1955, “Lübnan Türk-Paktına Davet Edildi” Milliyet 17.01.1955 (Son Erişim 12.02.2015)

emperyalizm sözcülüğü yapmak olarak algılanmış ve olumsuz olarak karşılanmıştır.”¹³

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin Ortadoğuya üst düzey ziyaretlerinde önemli derecede artış görülmüştür. Kenan Evren, çeşitli vesileler ile 8 Ortadoğu ülkesini 11 kez ziyaret etmiştir. Bu bölgeye yönelik ziyaretlerde, Kenan Evren'in yurtdışı ziyaretleri %33'lük bir oranı kapsamaktadır. Kenan Evren, sırasıyla Kuveyt (1982, 1987 ve 1988), Suudi Arabistan (1984), Fas (1984), BAE (1985), Tunus (1986), Katar (1986), Fas (1987), Cezayir (1988) ülke ziyaretlerini gerçekleştirmiştir. Yine aynı dönemde, Başbakan olan Turgut Özal, Irak (1984,1986 ve 1988), İran (1984-1986), Yemen(1986), Suudi Arabistan (1984, 1985, 1986 ve 1988), Cezayir (1985), Suriye (1987), Libya (1985 ve 1988), Bahreyn (1986), Tunus (1989) olmak üzere 10 Ortadoğu ülkesini 16 kez ziyaret etmiştir. Türkiye'nin yurtdışı ziyaretlerinde, özellikle 1980 sonrasında Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin konumu güçlenmiştir. Bunda İran devrimin ve İran'ın uluslararası sistemin dışına çıkma etkisi büyük olmuştur. 1989'da Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın 1993'teki ani ölümüne kadar, dört Ortadoğu ülkesine yönelik ziyaret gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu ülkeler BAE (1990), Suudi Arabistan (1990), Katar (1990), Mısır (1992) şeklinde olmuştur. Aynı dönemde başbakan olan Süleyman Demirel beş Ortadoğu ülkesini ziyaret etmiştir: Katar (1993), Kuveyt (1993), Suudi Arabistan (1993), Bahreyn(1993), BAE (1993).¹⁴

Ziyaret edilen ülkelerin tümünün Körfez ülkesi olması, Türkiye'nin bu bölge ile gerek siyasi gerekse de ekonomik iş birliğini geliştirme çabasının sonucu görülmektedir. Turgut Özal'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel, Ortadoğu ülkelerini 17 kez ziyaret ederek bu bölgenin Türkiye için önemini tekrar vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Suriye (1993), Katar (1999), İsrail (1996 ve 2000) Cezayir (1999), Filistin (1996, 1999 ve 2000), Mısır (1999 ve 2000), BAE (1997), Kuveyt (1997), Umman (1997), Tunus (1997), Ürdün (2000), İran (1997), Bahreyn (1999) gibi ülkeleri ziyaret etmiştir. Söz konusu, ziyaretlerin büyük bir çoğunluğu İsrail-Filistin barış görüşmeleri ekseninde yaşanmıştır.

1923-2007 yılları arasında Cumhurbaşkanı ve Başbakan ziyaretleri incelendiğinde inişli çıkışlı olsa da, Ortadoğu'ya yönelik ziyaretlerde artış olduğu görülecektir. Aynı zamanda, söz konusu dönemde, Türkiye'yi ziyaret eden ülkelerin ziyaret sayılarıyla kıyaslandığında en çok ziyareti gerçekleştiren 37 ülkenin 9'unun Ortadoğu ülkesinden olması, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye verdiği önemin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. (Bkz. Tablo 3)

¹³ Fırat s. 194–197.

¹⁴ T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Dış basında Başbakan Süleyman Demirel'in Körfez Ülkelerini Ziyareti” 25-29 Ocak 1993

(Tablo 3) 1923-2007 Arasında Türkiye'yi En Çok Ziyaret Eden Ülkeler¹⁵

Pakistan		Karadağ (Yugoslavya)	10
Azerbaycan		ABD	9
İran		İsrail	9
Romanya		Yunanistan	9
Bulgaristan		Cin Halk Cumhuriyeti	8
Kırgızistan		Ukrayna	8
Ürdün		İngiltere	8
Kazakistan		Avustralya	7
Arnavutluk		Fransa	7
Bosna-Hersek		İtalya	7
Almanya		Macaristan	7
Gürcistan		Kuveyt	6
Irak		Libya	6
Rusya Federasyonu		Makedonya	6
Türkmenistan		Polonya	6
Mısır		Suriye	6
Özbekistan		Tunus	6
Afganistan		Yeni Zelanda	6
Sırbistan			

Türkiye-Ortadoğu Karşılıklı Lider Ziyaretleri (2000-2014)

2000 yılında Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer döneminde 1980'lerden sonra artarak devam eden Ortadoğu ülkelerine yönelik ziyaretlerin oranında düşüş görüldüğü gözlemlenmiştir. Aslında bu durum sadece Ortadoğu ile ilişkili olmamakla birlikte, yurtdışı ziyaretlerde genel anlamda bir düşüş gözlemlenmektedir. Toplam kırk dokuz yurtdışı ziyareti yapan Ahmet Necdet Sezer'in toplam altı kez bu bölgeyi ziyaret ettiği görülmektedir. Yine bu dönemde 90'lar boyunca Türkiye'nin sorunlu olduğu Suriye'nin ziyaret edilmesi Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerini oldukça olumlu yönde etkilemiştir. Ahmet Necdet Sezer'in diğer Ortadoğu yurtdışı ziyaretleri ise Katar (2000), İran (2002 ve 2004), Mısır (2005), İsrail (2006). 2002 sonrası dönemde, dış politika stratejisi ve aktivizmle bağlantılı olarak cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve dışişleri bakanlarının Ortadoğu ülke ziyaret takvimlere yansımıştır. Bu dönemde hem üst düzey yurtdışı ziyaretlerinde hem de üst düzey ziyaretçilerinin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu kapsamda, 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Abdullah Gül'ün Ortadoğu ülkelerine olan ziyaretlerinin incelenmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 15.03.2010 itibariyle 43 farklı ülkeye

¹⁵ Sabah, "Atatürk Hiç Dış Geziye Çıkmadı" 02.05.2006 <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/05/02/siy93.html> (Son Erişim 10.02.2015)

56; 05.05.2012 itibariyle de 83 ülkeye ziyarette bulunmuştur.¹⁶ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün gerçekleştirdiği ziyaretlerin 22'si Ortadoğu ülkelerine olmuştur. (Bkz. Tablo 4)

(Tablo 4) 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Yurtdışı Ziyaretleri

Tarih	Ülke	Amac
14-6.01.2008	Mısır	Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in daveti üzerine
19.01.2008	Suriye	Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın daveti üzerine,
05-7.02.2008	Katar	Katar Emiri Şeyh Hamad Bin Khalifa Al Thani'nin
18.01.2009	Mısır	Gazze'deki sorunun ele alındığı çok uluslu zirve
03-6.02.2009	SuudiAr	Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın davetlisi olarak,
10-1.03.2009	İran	Tahran'da 10. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Zirvesine
23-4.03.2009	Irak	Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin davetlisi olarak
14-5.04.2009	Bahreyn	Bahreyn Kralı Hamad bin İsa El-Halife'nin davetlisi
15-7.05.2009	Suriye	Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın daveti üzerine
15.07.2009	Mısır	15. Bağlantısızlar Hareketi (NAM) Zirvesi dolayısıyla
22-4.09.2009	Suudi	Suudi Arabistan Kralı'nın davetlisi
01-3.12.2009	Ürdün	Kral II. Abdullah'ın davetlisi olarak
21-2.12.2009	Kuveyt	Resmi ziyarette bulunmak üzere
12-4.04.2010	Oman	Sultan Qaboos Bin Said Al Said'in davetine icabetle
20-1.07.2010	Mısır	Çalışma ziyareti
10.01.2011	Yemen	Çalışma Ziyareti
13-6.02.2011	İran	İran Cumhurbaşkanı MahmudAhmedinejad'ın davetlisi
25-6.02.2011	Kuveyt	Şeyh Sabah el-Ahmad el-Jaber el-Sabah'ın davetlisi
03.03.2011	Mısır	Silahlı Kuvvetler Başkanı
13-5.08.2011	S.Arabis	Oxford CentreforIslamicStudies'in Cidde'de toplantısı
29.01.2012	BAE	BAE Devlet Başkanı El Nahyan'ın davetlisi olarak
7-9.03.2012	Tunus	Tunus Cumhurbaşkanı MunsifMerzuki'nin davetlisi

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyaretleri karşılıksız kalmamış Ortadoğu ülkelerinden toplam 27 iadeyi ziyaret gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü en çok ziyaret eden ülke, Filistin olmuştur. Bu görüşmelerin bir kısmı İsrail-Filistin barış müzakereleri kapsamında olurken, bir kısmı da Filistin'in kendi sorunlarına yönelik çözüm arayışları için olmuştur.

¹⁶ Yurtdışı Ziyaretleri, <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/> (Son erişim 09.02.2015)

(Tablo 5) 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Ziyaret Eden Ortadoğu Ülke Devlet Adamları¹⁷

TARİH	ÜLKE	DEVLET ADAMLARI	AMAC
13.11.2007	İsrail/ in	İsrail Cumhurbaşkanı ŞimonPeres	Ankara
09-0.11.2007	S.Arabist	Kralı Abdullah bin Abdülaziz	Ziyaret
16-9.10.2007	Suriye	Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad,	Resmi
07-8.03.2008	Irak	Cumhurbaşkanı Celal Talabani,	Resmi
25-6.02.2008	Yemen	Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Saleh,	Ziyaret
21-3.01.2008	Sudan	Cumhurbaşkanı Ömer Hasan el Beşir,	Resmi
11.12.2007	Ürdün	Kral II. Abdullah bin el-Hüseyn Haşimi	Resmi
14-5.08.2008	İran	Cumhurbaşkanı MahmudAhmedinejad,	Resmi
04-5.08.2008	Bahreyn	Bahreyn Kralı Hamad bin İsa El-Halife,	Resmi
30-5.03.2008	Kuveyt	Kuveyt Emiri Şeyh Sabah el-Ahmet el-Cabir el-	Ziyaret
11-2.02.2009	Mısır	Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek,	Ziyaret
06-8.02.2009	Filistin	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas,	Ziyaret
16-7.07.2009	Filistin	Filistin Devleti Başkanı Mahmud Abbas	Ziyaret
21-2.04.2009	Lübnan	Lübnan Cumhurbaşkanı MichelSleiman,	Resmi
17-1.04.2009	Somali	Somali Cumhurbaşkanı Şeyh Şerif Ahmed,	Resmi
15-6.12.2009	Mısır	Mısır Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hüsnü	Ziyaret
17-8.08.2009	Katar	Katar Emiri Şeyh Hamad Bin Khalifa Al Thani,	Resmi
08-9.05.2010	Suriye	Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad,	Ziyaret
22-5.01.2010	Moritanya	Moritanya Cumhurbaşkanı	Resmi
06-7.01.2010	Filistin	Filistin Devleti Başkanı Mahmud Abbas,	Ziyaret
19-1.12.2011	Filistin	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas,	Ziyaret
24.06.2011	Katar	Katar Emiri Şeyh Hamad Bin Khalifa Al Thani,	Ziyaret
23-4.06.2011	Filistin	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas,	Ziyaret
19-1.12.2011	Filistin	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas,	Ziyaret
28.03.2012	Filistin	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas,	Ziyaret

2002 yılında Başbakan olarak görev yapan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ortadoğu ziyaretleri Ortadoğu ziyaretlerinin tavan yaptığı bir dönem olmuştur. Başbakanlığının ilk yılından Cumhurbaşkanı olana kadar birçok yurtdışı ziyaretinde bulunan Recep Tayyip Erdoğan'ın yedi yılda yaptığı dış seyahatlerin ayrıntılı dökümü, Başbakanlık Kamu Diplomasisi koordinatörlüğü tarafından hazırlanmıştır. En son 30.03.2012 tarihi olmak üzere Başbakan, 5 kıtada 87 farklı ülkeye toplam 261 ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁸ Bu çalışmadan,

¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinden derlenmiştir. Bakınız, Cumhurbaşkanı Yurtdışı Ziyaretler, <http://www.tccb.gov.tr/> (Son erişim 08.09.2013)

¹⁸ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü tarafından hazırlanan çalışma basım aşamasındadır. Bunun yanında <http://www.basbakanlik.gov.tr/> söz konusu ziyaretlerin önemli bir bölümüne ulaşılabilir. Ayrıca Ahmet Davutoğlu, "Eksenimiz Ankara Ekseni ve 360 Derece", Radikal, 1 Ocak 2010. Ayrıca bu konuda geniş değerlendirme için bkz: Ahmet Davutoğlu,

Başbakanın en çok sırasıyla 14 ziyaretle Amerika, 11 ziyaretle Almanya, Suudi Arabistan ve Suriye, 10 ziyaretle Azerbaycan, 9 ziyaretle İngiltere ve 8 ziyaretle İtalya'ya gittiği görülmektedir. Başbakan Erdoğan toplam 63 kez Ortadoğu'da bulunmuştur. Söz konusu ziyaretlerde, 21 Ortadoğu ülkesinin tamamı en az bir kez ziyaret edilmiştir. Bu kapsamda Recep Tayyip Erdoğan; tüm ülkeleri en az bir kez ziyaret eden Başbakan olmanın yanında en çok Ortadoğu bölgesini ziyaret eden Başbakan unvanına da erişmiştir.

(Tablo 6) Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Yurtdışı Ziyaretleri¹⁹

Ülke	Tarih	Amac
BAE	20- .09.2003	IMF Yıllık Toplantısı
Suudi	17-9.01.2004	Cidde Ekonomik Forumu
İran	28- .07.2004	İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ile görüşme
Suriye	22-3.12.2004	Türkiye- Suriye Serbest Ticaret Anlaşmasının imza töreni
Tunus	28-0.03.2005	Tunus Başbakanı Muhammed Gannuşu ile görüşme
Fas	30-1.03.2005	Başbakan DrissJettou ile görüşme
Filistin	01- .05.2005	Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ile görüşme
İsrail	01-2.05.2005	İsrail Cumhurbaşkanı MoşeKatsav ile görüşme
Lübnan	15- .06.2005	Arap Ekonomik Forumu
Suudi	18-9.09.2005	Suudi Arabistan'a tebrik ziyareti
Umman	26-7.09.2005	Umman Sultanı Kabus Bin Said ile görüşme
BAE	28-9.09.2005	Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İş Forumu
Kuveyt	24- .10.2005	Türkiye-Kuveyt İş Forumu
Yemen	25-6.10.2005	Yemen Başbakanı Abdülkadir Bajamal ile görüşme
Katar	12-3.11.2005	Emir Hamad Bin Halife El Tani ve Başbakan Abdullah El
Bahreyn	14.11.2005	Bahreyn Başbakanı Halife Bin Salman ile görüşme
BAE	04-5.01.2006	Dubai Emiri Şeyh Maktum Bin Raşid' incenaze töreni
Sudan	28- .03.2006	Arap Ligi Zirvesi
Suudi	29- .03.2006	İslam Konferansı Örgütünü ziyaret
Mısır	20-2.05.2006	Dünya Ekonomik Forumu
Cezayir	22- .05.2006	Başbakan Ahmed u Yahya ile görüşme
Suudi	07-8.10.2006	Kral Abdullah Bin Abdülaziz El Suud ile görüşme
Ürdün	25-6.11.2006	Ürdün Kralı Abdullah Bin El Hüseyin ile görüşme
İran	02- .12.2006	İran Cumhurbaşkanı MahmudAhmedinejad ile görüşme
Suriye	06.12.2006	Suriye Cumhurbaşkanı BeşşarEsed ile görüşme
Lübnan	03.01.2007	Lübnan Başbakanı Fuat Sinyora ile görüşme
Suudi	23- .02.2007	Cidde Ekonomik Forumu
Suudi	28-9.03.2007	Arap Ligi Zirvesi
Suriye	03-4.04.2007	Halep Stadının açılışı
Katar	13-5.04.2008	Doha Demokrasi, Kalkınma ve Serbest Ticaret Forumu
Suriye	26-7.04.2008	Türkiye-Suriye Ekonomi Forumu
Lübnan	24- .05.2008	Lübnan Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yemin töreni
Irak	10-1.07.2008	Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi Anlaşması
Suriye	04-5.09.2008	Suriye, Katar, Fransa ve Türkiye arasındaki dörtlü zirve
Suriye	31.12.2008	Ortadoğu barış turu
Ürdün	31.12.2008	Ortadoğu barış turu
Mısır	01-2.01.2009	Ortadoğu barış turu

¹⁹ Ziyaret içerikleri ve ziyaret tarihleri için detaylı aramalar için bakınız. <http://www.basbakanlik.gov.tr/>(Son Erişim: 11.02.2013)
Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 11 yılda 93 ülkeye 305 ziyaret, <http://kdk.gov.tr/haber/11-yilda-93-ulkeye-305-ziyaret/420> (Son Erişim: 11.02.2015)

Suudi	03.01.2009	Ortadoğu barış turu
Suriye	22-3.07.2009	Halep Üniversitesi Fahri Doktora Unvanı Töreni
Irak	15-6.10.2009	Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi Başkanlar
İran	27-8.10.2009	Türkiye-İran İş Forumu
Libya	24-5.11.2009	Başbakan Bağdadi Ali El Mahmudi ile görüşme
Suriye	22- .12.2009	Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi Toplantısı
BAE	17-8.01.2010	Dünya Enerji Zirvesi
Suudi	19-0.01.2010	Kral Abdullah Bin Abdülaziz El Suud ile görüşme
Katar	13-4.02.2010	ABD-İslam Dünyası Forumu
Suudi	08-9.03.2010	Kral Faysal Uluslararası Ödülü töreni
Libya	27-8.03.2010	Arap Ligi Zirvesi
İran	17.05.2010	Tahran Anlaşması imza töreni
Suriye	11.10.2010	Suriye Cumhurbaşkanı BeşşarEsed ile görüşme
Lübnan	24-5.11.2010	Lübnan Başbakanı Saad Hariri ile görüşme
Libya	28- .11.2010	AB-Afrika Zirvesi
Kuveyt	10-1.01.2011	Kuveyt Emiri Şeyh Sabah El Ahmed El Cabir ile görüşme
Katar	11-2.01.2011	Katar Emiri Hamad Bin Halife El Tani ile görüşme
Suriye	17.01.2011	Suriye ve Katar ve Lübnan zirvesi
Suriye	06.02.2011	Asi Nehri Dostluk Barajı temel atma töreni
Suudi	18-1.03.2011	Cidde Ekonomik Forumu
Irak	28-0.03.2011	Bağdat, Necef ve Erbil'de siyasi ve dini liderlerle
Mısır	12-4.09.2011	Arap devrimleri sonrası Kuzey Afrika turu
Tunus	14-5.09.2011	Arap devrimleri sonrası Kuzey Afrika turu
Libya	15-7.09.2011	Arap devrimleri sonrası Kuzey Afrika turu
İran	28- .03.2012	İran Cumhurbaşkanı MahmudAhmedinejad ile görüşme
S. Arabistan	13.04.2012	Kral Abdullah Bin Abdülaziz ile görüşme

Tablo 6'da görüldüğü üzere Başbakan Erdoğan, hem bölgesel meselelere ilişkin görüş alışverişinde bulundu, hem de Türkiye ile bölge ülkeleri arasında, başta ekonomik ilişkiler olmak üzere ikili ilişkileri geliştirmek üzere temaslar gerçekleştirmiştir. Yine aynı dönemde, 2009 yılında Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu, Libya (2009), Bahreyn(2009), Birleşik Arap Emirlikleri(2009), Irak(2009) ve Suriye(2009 ve 2010) dört kez, İran (2009), Lübnan (2009), Mısır(2009 ve 2010) Kuveyt (2010), Suudi Arabistan (2010) iki kez olmak üzere 21 kez Ortadoğu ziyaretinde bulunmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle karşılıklı üst düzey ziyaretler, 2010 yılında başlayan ve hala etkisini sürdüren Ortadoğu halk hareketleri sebebiyle önemli ölçüde sekteye uğramıştır. Zira Mısır'da yaşanan darbe, Suriye'de devam eden iç savaş, Irak'ta Maliki hükümetinin Türkiye yönelik olumsuz tavrı gibi sebepler hem ikili ilişkiler hem de bölgesel ilişkileri kesintiye uğratmıştır.

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uzak durulan Ortadoğu coğrafyasıyla ilk zamanlar zorunlu bir şekilde başlayan ilişkiler, daha sonraki dönemlerde gönüllü işbirliklerine dönüşmeye başlamıştır. Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde, 1923-1980 arası dönemde ilişkileri belirleyen temel konu güvenlik olmuştur. 1980 sonrasında ekonomik meseleler gündem olmaya başlamıştır. 2000 sonrası dönemde ise güvenlik, ekonomik, siyasi meselelerinin yanında kültürel ve sosyal ilişkiler de geliştirilmeye başlanmış ve bu üst düzey ziyaretlere yansımıştır. 2011- 2013 yılları arasında üst düzey ziyaretler önceki döneme göre görece düşmüştür. Türkiye'nin cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanı düzeyindeki yurtdışı ziyaretlerinde yakaladığı ivmenin azalmasının Türkiye'den kaynaklı olmasından çok Ortadoğu odaklı olmasının altını çizmek gerekir. Bu bağlamda, Ortadoğu'daki kriz ortamının ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye'nin yakaladığı ivmenin devam edeceği yönünde tahminlerde bulunmak hiç abartı bir durum olmayacaktır. Nitekim 2013 sonrası dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Arap baharı öncesi ve esnasındaki yurtdışı ziyaretlerine bakılarak yurtdışı üst düzey ziyaretlerinde artış olacağını öngörmek olası görünmektedir.

Kaynakça

- “Cumhurbaşkanı Yurtdışı Ziyaretler”, <http://www.tccb.gov.tr/> (Son Erişim: 08.09.2013).
- Davutoğlu, Ahmet “Eksenimiz Ankara Ekseni ve 360 Derece”, Radikal, 1 Ocak 2010, (Son Erişim: 15.01.2015).
- Davutoğlu, Ahmet *Stratejik Derinlik*, Küre yayınları, İstanbul, 2002.
- Davutoğlu, Ahmet “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, Insight Turkey, Vol. 10, No. 1, January-March 2008.
- Dedeoğlu, Beril *Ortadoğu'yu Tanımlamak*, Tarih Bilinci, Sayı 13-14.
- Kurşun, Zekeriya *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, Klasik, İstanbul, 2005.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu ile İlişkiler” Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 11 yılda 93 ülkeye 305 ziyaret, <http://kdk.gov.tr/haber/11-yilda-93-ülkeye-305-ziyaret/420> (Son Erişim: 11.02.2015).
- Kurban, Hakkı “Gül 7 Yıl Daha Kalırsa 'Baba'nın Rekorunu Kıracak” <http://www.haber7.com/siyaset/haber/590567-gul-7-yil-daha-kalirsa-babanin-rekorunu-kiracak> (Son Erişim 11.02.2015).
- Lewis, Bernard *The Middle East and the West*, Oxford University Press, Oxford, 1965.
- Milliyet, “Cumhurbaşkanı Yarın Irak'a Gidiyor”, 25.04.1976, (Son Erişim: 12.02.2015).
- Milliyet, “Bayar'ın Ürdün Seyahati Dün Resmen Açıklandı”, 21.08.1955, (Son Erişim: 12.02.2015).
- Milliyet “Lübnan Türk-Paktına Davet Edildi”, 17.01.1955, (Son Erişim: 12.02.2015).
- Okur, Mehmet “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004.
- Sabah, “Atatürk Hiç Dış Geziye Çıkmadı” 02.05.2006

<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/05/02/siy93.html> (Son Erişim: 10.02.2015).
T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel M¼d¼rl¼ė¼, “Dış Basında Başbakan S¼leyman Demirel’in K¼rfez ¼lkelerini Ziyareti” 25-29 Ocak 1993.
“Yurtdışı Ziyaretleri”, <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/> (Son Erişim: 09.02.2015).